

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Филологически факултет

Катедра „Славистика“

Стоян Стефанов Митов

Рецепция на „Петербургски повести“ на Н. В. Гогол в България
през XX век– началото на XXI век

**Автореферат на дисертационен труд за присъждане на
образователната и научната степен „доктор“**

Професионално и научно направление: 2.1 Филология (Руска
литература)

**Научен ръководител: Професор д-р Магдалена Костова-
Панайотова**

Благоевград 2019г.

Дисертацията е обсъдена и допусната до публична защита на заседание на катедра „Славистика” на 14.05.2019 г.

Дисертацията има следната **структура**: увод, четири глави, заключение и библиография. В увода е показана актуалността на петербургските повести от позициите и традициите на руското литературознание. В глава Първа са разкрити важните, с оглед на рецепцията в България, особености на петербургските повести като единен текстови корпус. Останалите три глави са посветени на рецепцията на отделните произведения у нас. Подредбата е продиктувана от интензивността на присъствие на един или друг Гоголев текст в българската преводаческа и литературоведска практика. Текстовете са представени по низходящ ред – от най-коментирания към най-неизследвания. Заключението обобщава резултатите от анализите и направените в отделните глави изводи. Справочният апарат се състои от общо 148 заглавия, разпределени в два раздела: 1) източници: преводи на петербургските повести на български език и оригинални текстове, на които се позоваваме общо 37 заглавия; 2) библиография - 111 заглавия.

Дисертацията съдържа 158 страници.

Публичната защита на дисертационния труд пред научно жури ще се състои на 17.06.2019 г., от 13.00 часа в зала 1412, на Югозападния университет „Неофит Рилски”. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет 470 .

Цел на дисертацията е изследване на спецификата на литературоведската рецепция на Гоголевите петербургски повести в България.

Тази цел се конкретизира в следните **изследователски задачи**:

- издирване и систематизация на преводите на петербургските повести в България през XX – началото на XXI век;
- проследяване на хронологичните особености на публикацията на текстовете;

Изследване на особеностите на литературно-критическото осмисляне на петербургските повести у нас през посочения период, конкретизирано като критици и изследователи, основни трудове и концепции.

В анализите си заложих на класическия **литературно-исторически** метод на изследване, като при необходимост са привлечани и елементи от други изследователски практики.

Обект на дисертацията е литературно-критическата интерпретация на петербургските повести в българското литературознание през XX – началото на XXI век.

Увод

През 2019 година се навършват 210 години от раждането на Николай Василичев Гогол – писател с обикновена за времето си съдба и необикновено по сила на въздействие художествено наследство; писател, който се опира на традицията, за да създаде своя собствена традиция, подета от т.нар. „натурална школа“; писател, от чиято повед „Шинел“, според Ф.М. Достоевски, тръгва руската реалистична литература на XIX в.

В творчеството на Гогол важно място заемат петербургските повести, които същевременно са един от централните, представителните текстове на руската класика изобщо. Създаването им отнема 10 години от активната творческа дейност на писателя

(1832-1842). Публикувани в различни по тип издания (сборници и списания), те за пръв път са събрани от автора си през 1842 г. – в том трети от прижизненото събрание на съчиненията му.

В този том под общия жанров знаменател „повест”, освен петте повести с „петербургска локация” („Невски проспект”, „Нос”, „Портрет”, „Шинел”, „Записки на един луд”), попадат и две „непетербургски” повести - „Рим” и „Каляска”. Вероятно, по тази причина досегашната едиционна практика предлага два варианта по отношение на тези текстове: 1) издаване на петте гореспоменати повести в едно книжно тяло под названието „Петербургски повести” (за пръв път това е направено през 1842 г.); 2) зачитане на авторското желание, т.е. съвместно издаване на петербургските повести заедно с „Каляска” и „Рим”.

Без да коментираме тези практики, всяка от които има своите основания, ще отбележим, че в настоящата дисертация в понятието „петербургски повести” включваме и двете „непетербургски” повести. Причините за това са няколко и първата е уважението ни към авторското решение. Попътно да отбележим, че това не е единственият случай, когато авторът озадачава читателя: например, все още в науката няма еднозначно обяснение на Гоголевото определение за жанра на романа „Мъртви души” като поема.

Втората причина отчита българската традиция в издаването на тези текстове. Както става ясно от по-нататъшното изложение, „Рим” никога в България не е издаван самостоятелно, а е бил „прикрепян” към петте „Петербургски повести”. Впрочем, не е издавана в България самостоятелно и повестта „Невски проспект”, която функционално играе ролята на увод към целия цикъл повести.

Третата причина е продиктувана от нашето виждане за интензитета на „петербургското” присъствие, разбирано в смисъл, по-широк от географския, а именно, като вътрешно еднороден комплекс от послания, идеи, внушения. Според нас въпросното присъствие се оказва толкова силно, че въвлича в орбитата си и повести, чието действие се развива на места, доста различни или отдалечени от столицата на руската империя. Тази причина обосноваваме по-обстойно в глава Първа.

През 1988 г. Дечка Чавдарова защитава дисертация върху повестите на Н.В.Гогол – („Повестите на Гогол. Поетика и естетически идеи“, София, 1988). Нейният текст е основополагащ по отношение на изследването на поетиката и естетиката на Гоголевите творби, като тук са включени не само петербургските повести на писателя.

И така, освен централен и представителен текст за руската литература, текстовият корпус, наричан по традиция „Петербургски повести” се оказва и текст-

енигма, загадка, към която продължават да търсят ключове и подходи изследователи от различни поколения, школи и културни ареали. И тъй като в достъпната ни критическа литература не открихме никакво обоснование за терминологично разграничаване между „Петербургски повести” и петербургски(те) повести, използваме тези две понятия като синоними.

Изброените въпроси, свързани с петербургските повести, определиха целта на настоящата дисертация: изследване на спецификата на литературоведската им рецепция в България през XX век – началото на XXI век.

Теоретичната и практическата значимост на дисертацията са в обобщението, конкретизацията и уточняването на теоретичните данни, свързани с поетиката на жанра на петербургските повести на Н. В. Гогол и жанра на повестта като цяло, като един от представителните жанрове на руската литература през първата половина на XIX век: с „обновяващата се архаичност“ (по Н. Д. Тамарченко) на жанровото изграждане като предпоставка за появата на жанровия модел на романа – универсалната форма на литературата на Новото време.

В работата е систематизирана теоретична информация, свързана с онези елементи, които са включени в полижанровото пространство на „петербургските“ повести на Н. В. Гогол; със спецификата на жанровата организация на новелата, очерка, мистерията, изповедта, войнишката повест, житието. Открити са и водещите механизми за циклообразуване в петербургския текст на писателя в съответствие със съвременните научни открития в тази област. Надяваме се, че основните положения и изводи на дисертацията ще намерят място в изследванията в областта на историята на жанра на повестта и литературоведския анализ на текста; в историята и критиката на руската литература. Материалите могат да бъдат използвани при разработване на историко- и теоретико-литературни курсове по история на руската литература от XIX век на университетско и училищно ниво.

Глава 1. Особенности на „Петербургски повести” на Н. В. Гогол

Създаването на петербургските повести съвпада с периода на забележим творчески подем в художествената биография на Н.В. Гогол. Хронологичните рамки на този

период обхващат времето от 1832 г. (когато писателят започва работата над повестта „Нос“) до 1842 г. (когато излиза трети том на прижизненото събрание на съчиненията му).

Текстовете достигат до читателите постепенно и поетапно, в различни по тип издания. През 1835 г. в сборника „Арабески“ са публикувани написаните през 1833-1834 г. повести „Невски проспект“ и „Портрет“, а също и „Записки на един луд“ (1834). В Пушкиновото списание „Съвременник“ („Современник“) през 1836 г. са напечатани отхвърлената като пошла и тривиална от списание „Московски наблюдател“ („Московский наблюдатель“) повест „Нос“ (1832-1833 г.) и повестта „Каляска“ („Коляска“, 1835).

Писателят остро усеща необходимостта да възстанови в Словото на съвременния човек връзката на времената. Така той концептуално продължава практиката на средновековните руски книжовници и, по-специално, на летописците, които винаги започват разказа си от сътворяването на света, за да открият мястото на Русия и руския народ в световната история, в световните съдбини. Възможно е, тази приемственост в светогледа на Гогол да е предизвикала смесването на съвременността с архаиката, на различни по време на произход форми.

„Малкият човек“ в произведенията на Гогол

В творчеството на Гогол и, по-специално, в „Петербургски повести“, за пръв път се проявява в концептуалната си и фактологическа цялост един от основните персонажи на руския реализъм - така нареченият „малък човек“ макар негови образи да има още в творчеството на Пушкин.

Терминът „малък човек“ за пръв път е употребен от Белински през 1840 г. В литературно-критическата традиция той се е наложил като характеристика на определен тип герой от произведенията на руските писатели-реалисти през XIX в.

Като образ „малкият човек“ обикновено е дребен чиновник, заемащ най-долните стъпала в сложната йерархическа стълба на руската административна система от XVIII – началото на XX. Този герой поради обществения си статус често става жертва на административен произвол, на прищевките на властимащите, на стечението на жестоки житейски ситуации, че и на природни катаклизми. За разлика от своя хронологичен предшественик в руската словесност – т.нар. „излишен човек“ („лишний человек“), „малкият човек“ не разполага с лукса да се отдаде на самосъзерцание и самовглъбяване (тук е особено подходяща руската дума „самокопателство“), самокритика, рефлексии.

Защото той трябва да оцелява физически – ден за ден. Беден, непретенциозен, затворен в себе си, лишен от възможността да води какъвто и да е духовен живот, през началния етап от появата си той е обект на подигравки от страна на своите по-имотни и по-успешни колеги.

За пръв път като литературен герой „малкият човек” се появява в творчеството на Пушкин – през 1830 г. в прозата (повестта „Станционният надзирател”) и през 1833 г. в поезията (поемата „Медният конник”). Надзирателят на пощенската станция Самсон Вирин е наречен от автора си „същински мъченик на 14-ти клас” (Пушкин). Произлизащият вероятно от старинен дворянски род Евгений от „Медния конник” е така смачкан от всекидневието, че дори не тъгува за починалите роднини или за забравеното родово минало. Пушкин го лишава даже от фамилия, а разрушителното Петербургско наводнение от 1824 г. му отнема любимата, бъдещето и разума. Но докато Самсон Вирин и Евгений са по-скоро инцидентни герои, то Гогол е този, който в „Петербургски повести” създава типажа, който по-късно е разработван и надграждан от т.нар. Гоголево направление, наричано още „натурална школа”, в руската литература. Той трайно навлиза в творчеството на идващите след Гогол писатели-реалисти, сред които се открояват Некрасов, Достоевски, Григорович. Неслучайно на Достоевски литературната легенда приписва думите: „Всички ние сме произлезли от Гоголевия „Шинел“.

Цикличната организация на „Петербургски повести”

Както всяко произведение на класическата литература, „Петербургски повести” могат да се разглеждат в различни контексти: като част от Петербургския текст на руската литератур; като важен и необходим етап по пътя към голямата романова форма и т.н.

Петербургските повести се появяват през експериментален с оглед на бъдещия руски роман период – 30-те години на XIX в. Тогава, според Б. Ейхенбаум, става ясно, че главният път към създаването на руски роман от нов тип минава през циклизацията на малки форми и жанрове, тъй като в тях са се отразили основните стихии на руския живот. Циклизацията е тази, която обединява Пушкиновите „Повести на Белкин” („Повести Белкина”), тя ще обуслови формата на Лермонтовия „Герой на нашето време” („Герой нашего времени”). Гогол предлага няколко решения, отразени и в названията на сборниците „Вечери в чифлика край Диканка” („Вечера на хуторе близ Диканьки” 1831-1832), „Миргород” (1835), за да стигне до главното си откритие в областта на жанра – романа-поема „Мъртви души”.

Глава 2. Рецепция на „Шинел” и „Нос”

Направените предварителни проучвания по темата недвусмислено показаха, че най-голям интерес сред преводачи и литературоведи в България предизвикват две повести на Гогол – „Шинел” и „Нос”.

Повестта „Шинел”

Замисълът за повестта „Шинел” вероятно датира от 1834 г., когато Гогол чува разказ за чиновник, който дълго време събирал пари да си купи пушка, а после я загубил. През 1839-1841 г. писателят на три пъти започва работа над произведение за чиновник, който краде шинели. Отначало фамилията на героя е Тишкевич, по-късно тя се трансформира в Башмакевич. Променят се и интонациите на произведението – от комични към сантиментално-патетични. В окончателен вариант за пръв път то е публикувано през 1842 г. в том трети от прижизненото събрание на съчиненията на писателя. Първоначално повестта остава незабелязана и докато Гогол е жив, не е преиздавана. Но тя не се изгубва сред другите комични и сантиментални повести за бедстващи чиновници, защото през 40-те години става емблема на „натуралната школа”.

Гоголевият „Шинел” е едно от малкото произведения на руската литература, включено в учебните програми по литература в гимназиалния курс на обучение в българските училища, наред с други шедьоври на световното художествено наследство.

Повестта „Шинел” е едно от най-коментираните произведения на Гогол и на руската литература изобщо в световен мащаб. За нея са изписани стотици листовци хартия, които в цифров вариант заемат внушителен обем компютърна памет. Но едно от изследванията е станало класическо и задава литературоведските насоки на тълкуване на произведението. Това е знаменитата статия на Б.М. Ейхенбаум „Как е направен „Шинел“ на Гогол” („Как сдѣлана „Шинель” Гоголя”). Статията за пръв път е публикувана точно преди 100 години – през 1919 г., но за „канонична” се приема публикацията ѝ от 1927 г. Един от представителните текстове на ОПОЯЗ, тя става литературоведска класика още с появата си и определя магистралния път на развитие на филологическата мисъл. Нейното въздействие е толкова силно, че даже яростните

опоненти на руския формализъм признават стройното изложение на проблемите и приемат аргументацията на автора ѝ.

„Шинел” е най-изследваният у нас текст от „Петербургски повести” Българските учени достойно се справят с предизвикателствата на произведението, като прочитите варират от класически до авангардни. Сред авторите, писали за „Шинел”, са както доайените на българската литературоведска русистика Г. Германов и П. Троев, така и русисти от по-нови поколения: Дечка Чавдарова, Н. Нейчев, Н. Звезданов, Т. Фед, Хр. Манолакев, Н. Няголова и др. В тази глава отделяме особено внимание на представителната, според нас, за българското литературознание студия на Никола Георгиев „Как е съшит „Шинел” на Гогол (опит за реконструктивистки анализ)” (1992). Като уникална проява на рецепция разглеждаме и сборника от 2002 г. „Разказът „Шинел” на Н. В. Гогол - сътворен! Направен? Съшит??” (съставители Р. Коларов и Н. Георгиев).

Рецепция на повестта „Нос” на Н. В. Гогол в България

През 1836 г. в третата книжка на „Съвременник” се появява повестта „Нос” със забележката на издателя на списанието А. С. Пушкин, който се възхищава от присъстващите в нея „неочаквани, фантастични, весели, оригинални неща” (Пушкин 1949: 183) .

Впоследствие повестта се сдобива със славата на едно от най-загадъчните произведения на писателя. Изследователите намират в приключенията на майор Ковальов художественото възплъщение на идеята на доминиране на ирационалното в живота на хората.

В повестта „Нос” фантастичните елементи, необичайната ситуация се използват не самоцелно, а с дълбоко реалистична цел: изобразяване на действителността и разкриване на жизнените колизии. В това произведение повече, отколкото в другите, са заострени и доведени до гротеска произшествията и това е хиперболизирано, по-ясно е осветило социалната същност на ставащото. Неслучайно цензурата е проявявала към повестта повишено внимание и строгост, вследствие на което в първоначалния текст на творбата са били внесени съществени изменения с цел намаляване на сатиричния патос на произведението и свеждане до минимум на критичния му дух.

В литературоведската рецепция на повестта „Нос” монографията на Петко Троев „Гогол: живот и творчество” (София, 1981) е едно класическо изследване за

българската литературоведска русистика. Проф. Троев изследва сложната преплетеност на реалното и фантастичното в повестта, реалистичните мотиви, отразени във фантастичния сюжет. Според изследователя Гогол явно се разграничава от Хофман, у когото фантастиката представлява отричане на реалността и утвърждаване на мистичната „призрачност“ на света. Троев твърди, че в повестта на руския писател, въпреки влиянието на романтичната поетика, фантастичното има повече сатирична, изобличителна функция. (Троев 1981: 55).

Отразяваме и монографията на Татяна Фед „Николай Гоголь: творчество и судьба. (Литературные искания и художественные открытия)”, издадена в София през 2004 г. - изследване от български литературовед, написано на руски език. Авторката дава някои сведения от историята на създаването на „Нос”. Фед посвещава и специална статия на анализиранията повест - „Преводите на „Нос” от Н. В. Гогол в България (към въпроса за преводната множественост на художествената проза)”, публикувана в сборника „Времената отлитат, написаното остава” (София, 2013). Там тя поставя актуалния въпрос за преводната множественост на художествената проза и сравнява елементи от трите варианта на превода на „Нос”: тези на Н. Н. Нягул, А. Найденов и Л. Стоянов. Разликите между първия и третия превод са по пътя на усъвършенстването и редакцията, докато между тях и втория – пак има близост, но и разлики в лексикално отношение (Фед 2013: 35).

Глава 3. Рецепция на повестите „Записки на един луд”, „Портрет” и „Невски проспект”.

Нашето изследване, тръгнало по следите на рецепцията на тези три повести, следвайки статистиката, прави ясно заключение още в началото на тази глава. А то е, че в България повестите „Записки на един луд”, „Портрет” и „Невски проспект” са на второ място по популярност сред преводачите и литературоведите след „Шинел” и „Нос”. Ако в предишната втора Глава принципът на подредбата беше продиктуван от интензивността на реакцията на българското литературознание към повестите „Шинел” и „Нос”, то в тази глава за критерий приемаме появата по време на българските преводи на горепосочените три повести.

„Записки на един луд”

Гогол създава повестта през 1834 г. и я публикува през 1835 г. в сборника „Арабески” под заглавието „Късчета от записките на един луд” („Ключки из записок сумасшедшего”).

Повестта „Записки на един луд” достига до българския читател половин век след създаването си – през 1884 г. в превод на Х. Златоустов, който е и издателят на текста. Качеството на този пръв превод е коментирано от И. Владова, която вижда в него характерната за преводаческата практика от края на XIX в. тенденция за употреба на битово-разговорна и диалектна лексика (Владова 2001: 87).

Повестта е предизвикала вниманието на българските литературоведи Г. Германов, П. Троев, Н. Звезданов, В. Тошкова.

Г. Германов разглежда главния герой и главния конфликт в „Записки на един луд” в контекста на изживяванията на „малкия човек”, като не пропуска да отбележи, че тази тема писателят ще развие още по-пълно и цялостно в „Шинел”. Изследователят неправилно представя Аксентий Иванович Попришчин като „чиновник с най-ниско социално и служебно положение”.

Според Германов, по формата си „Записки на един луд” се отличава от останалите произведения на Гогол. То единствено е написано под формата на дневник, която се оказва твърде подходяща и твърде убедителна за разкриването на душевното състояние на героя.

Петко Троев вижда в „Записки на един луд” една от най-драматичните творби в петербургския цикъл на писателя. Тук трагедията на човешката личност е доведена до краен предел, а жестоката социална несправедливост на съвременната бюрократична действителност е подложена на остро сатирично изобличение. Темата за човешкото безумие е разработена от писателя не само в психологически, но и в социално-политически аспект и това съществено разширява и вглъбява идейния смисъл на произведението.” (Троев 1981: 50).

П. Троев вижда спецификата на тази творба в дневниковата ѝ форма, която позволява на разказвача да остане на заден план и извежда в центъра мнимия „автор” – Попришчин. Този похват дава възможност за по-дълбоко разкриване и саморазкриване

на душевното състояние на героя. Епистоларната монологична форма позволява на писателя убедително и правдиво да предаде нюансите и оттенъците на чувствата, вътрешните движения на болезнено деформиращата се човешка психика.” (Троев 1981: 52).

Внимание на тази творба на Гогол отделя и Николай Звезданов в монографията си „Космосът на Гогол. Същият в огледалото на другия” (Велико Търново, 2005), в която ѝ посвещава главата „Лудостта като огледало на вътрешния друг (Записки на един луд)”.

Според изследователя, в този текст се проследява един от основните мотиви на петербургския цикъл - „мотивът за невъзможния дом (храм) на душата, за изпъждането от студеното, враждебно на човека пространство на Петербург”. В повестта той вижда иносказание за разрушаването на човешкия космос и впадането му в хаос, но и за повторното му съграждане преди окончателната гибел. „Разумният” Попришчин от началото на повестта - пошловатичък, самодоволен, беден и горд с дворянския си произход и с лакейската си длъжност, е рожба и олицетворение на заобикалящия го хаос. И този хаос ще го погълне безвъзвратно.

„Портрет”

От всички петербургски повести „Портрет” е най-обвързаната с традициите на романтизма и то не само в руската, но и в световната литература. От една страна, тя е силно повлияна от характерните за западно-европейския романтизъм повести за художници-престъпници (напр. в творчеството на Хофман). От друга - тя явно кореспондира с широко разпространените включително и в наши дни сюжети от градските легенди за прокълнати картини, за портрети, които изсмукват жизнените сили на хората, позиращи на художниците и т.н.

Каква е реакцията на българските литературоведи?

В книгата си от 1964 г. Г. Германов отбелязва важните проблеми, поставени от писателя – за загиването на таланта под влиянието на паричните, грубо материалните отношения; за съдбата на художника, пропилял таланта си под влиянието на страстта за печалба и профанските вкусове на богатите си клиенти. В резултат за главния герой Чартков вдъхновеният труд в името на изкуството става безпредметен: за него смисъл има само онова, което носи печалба или известност и слава в обществото. Тънкото и

оригинално виждане на художника отстъпва под диктовката на богатите хора, чужди на изкуството. Чартков започва да рисува, не така както сам вижда, а както вижда оня, който му плаща за картината или портрета. Така той разрушава и унищожава дарбата си, достига до престъпления срещу изкуството: откупува и унищожава истински художествени творби, които за самия него са своеобразен страшен документ, изобличаване на продадената му съвест и обвинение самоволното разрушаване на таланта. Смъртта на Чартков идва след едно силно сътресение от този род - той се изправя пред картината на своя някогашен приятел, останал беден, но предан на изкуството си и постигнал блестящи успехи. (Германов 1964: 28-29).

Петко Троев поставя въпроса за философско-естетическата концепция на „Портрет”, която се вгълбява и усложнява във втората част на повестта не само от стилистическата дуплановост и дидактизма, но и от сложната трактовка на въпроса за същността и съдбата на изкуството. (Троев 1981: 49).

Той отбелязва рязкото неприемане от страна на Гогол на подражателското, натуралистичното изображение на живота, опасенията на писателя, че стремежът към обективност и конкретност може да доведе до „бездушен натурализъм” и дори до гибелта на изкуството. В духа на романтичната естетика Гогол утвърждава субективността като най-важното начало в творческия процес. Божественото вдъхновение и интуицията на художника се обявяват за „висша” правда в изкуството.” (Троев 1981: 49).

„Невски проспект”

Българските литературоведи отделят подобаващо внимание и на тази Гоголева повест.

Г. Германов сближава използваните в началото на произведението похвати с тези в друго Гоголево произведение - „Повест за това как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович”, като отбелязва, че патосът на въстъплението е значително снижен, а възторгът - значително охладен. Той подчертава, че в „Невски проспект“ Гогол не си слага маската на наивния миргородски жител, а просто дава открит израз на собственото си отношение. Горчива и тъжна ирония се крие в това средоточие на Петербург. Защото именно пъстрата, разгъваща се по часов график панорама разкрива дълбоките социални противоречия на големия град, показва с голяма лаконичност и сила на богатството и нищетата му. Въстъплението към повестта, както в „Повест за това как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович”, дешифрира авторското отношение.

Внимание на тази повест отделя и Петко Троев, който вижда в повестта „Невски проспект” ярко и силно разкриване на острите социални контрасти и трагичните противоречия в живота на столицата. За изследователя тази повест в известен смисъл е събирателен фокус на основните теми и мотиви, които писателят разглежда и изследва в целия цикъл, независимо че тяхното поставяне и решаване в отделните повести е твърде различно.

Изследователят разглежда сюжетното изграждане на повестта, подчинено на изясняването на централната колизия на произведението – трагичния контраст между прекрасната романтична мечта и грубата меркантилна действителност. Двете сюжетни линии – романтичната история на художника Пискаръров и комичната история на поручик Пирогов – външно са свързани, но изясняват, макар и по-своему, една и съща социална и нравствено-етична проблематика. В интерпретацията на П. Троев, те са вътрешно съотнесени, само че по принципа на контраста. (Троев 1981: 44).

Глава 4. Рецепция на „Каляска” и „Рим”.

Последните две повести от очердания от нас Петербургски кръг – „Каляска” и „Рим” не се радват, подобно на предишните пет, на повишено внимание от страна на литературознанието изобщо (а не само на българското!). Като възможна причина ще посочим тяхната маргиналност както по отношение на петербургския цикъл, така и по отношение на другите цикли повести в творчеството на Гогол. За „Рим” ще добавим като възможна причина и нейната незавършеност.

Българският прочит на Гоголевата „Каляска”

Повестта „Каляска” („Коляска”) е написана през 1835 година, а първата ѝ публикация е в Пушкиновото списание „Съвременник” – доказателство за високата оценка на произведението от страна на големия руски поет.

Повестта напомня битов анекдот и по този показател се различава от другите петербургски повести, като например „Шинел”, „Нос” и „Портрет”, в които се проследяват елементи от градската легенда или от градския политически фолклор. В нея героите не са поставени на граница между разума и лудостта, между видимото и въобразеното, както това се случва в „Записки на един луд” или в „Невски проспект”.

Провинциалното градче Б., където започва действието, е по-скоро предчувствие за провинциалния град, който ще посети Чичиков.

„Каляска” се дели на две части. В първата се описва градчето Б., във втората се разказва за помещика Чертокуцки и „историята”, случила се с него.

Повестта „Каляска” не може да се похвали с такова изобилие от български критически текстове, като, например, „Шинел”, въпреки високата оценка, която ѝ дава първият ѝ преводач Васил Каратеодоров през 1940 г., за когото тя е “една от великолепните ... малки повести, в която реалистично е дадена картината на живота в руския провинциален градец. В нея са изобразени героите на сивото руско ежедневие – самодоволните, не интересуващите се от сериозни и големи проблеми, загубените в пътеките на житейската пошлост, лишени от духовните ламтежи люде на провинциалната Русия“. (Каратеодоров 1940: 4).

Най-обстойно пише за повестта Георги Германов. Изследователят отбелязва известната обособеност на „Каляска” от останалите произведения на Гогол от този жанр. Той посочва нейната битовост, липсата на насоченост към големите социални проблеми на времето, но и тънкото реалистично виждане и изобразяване на характерните подробности на бита и психологията, особено на офицерството и провинциалното дворянство. Изследователят определя помещика Чертокуцки като праобраз на Ноздрьов, акцентира върху повествователния похват на автора, който ще премине по-нататък в „Мъртви души”. Той отбелязва максималната широта на изображението, в твърде малкото по обем произведение; използването на маса незабележими наглед дребни подробности, които правят голямото и важното.

Повестта „Рим”.

Чуждестранният период в творчеството на Гогол е тема за не едно изследване. Писателят живее 10 години (с прекъсвания) в различни европейски страни, много и плодотворно работи там. От всички чужди градове той най-много като че ли обича Рим, където пристига през март 1837 г. след няколко прекарани в световната културна столица по онова време – Париж, месеци. Той не се интересува от политическия живот във Франция, който често дава тон на цялата тогавашна европейска политика. Погледът на художника и мислителя е насочен към вечните, непреходните ценности. Затова във вечния град – Рим, той един вид се сдобива със своя втора родина. Именно в Рим той

работи активно върху главния труд на живота си – романа-поема „Мъртви души” и завършва повестта „Шинел”, дала насоки за магистралното движение на руската реалистическа литература през XIX в. Интензивната му кореспонденция с приятелите от онези години е пронизана от искрен възторг пред града – древен и съвременен, от възхита пред историческото минало на Италия, паметниците на културата и изкуството от една страна и пред италианския народ, неговите бит и език – от друга.

„Рим” е най-некоментираната от българското литературознание Гоголева повест. Доколкото това е възможно, се опитваме да запълним тази празнота в текста на дисертацията.

Руският писател vyplъщава собственото си виждане за Рим не в абстрактни размисли, а образите на главните герои, които на пръв поглед изглеждат коренно противоположни. Анунциата е момиче от социалните низини и е родом от римското предградие Албано. Тя визуализира стереотипните по отношение на римската античност представи за красота Тази красота вълнува и местното конте, и чужденеца-англичанин, и човека на изкуството – художника с брадичка като Ван Дейк. От тълпата, която втречено се вглежда в красавицата, Гогол отделя млад римски княз – двадесет и пет годишен юноша, потомък на старинна и някога богата фамилия, който е пристигнал от Париж в Рим след петнадесет годишно отсъствие. Той също е vyplъщение на античността, но в нейния маскулинен вариант.

Желанието на княза да опознае колкото се може повече своя народ предопределя срещата му с Анунциата. Главните герои се привличат по причина на своята полярност до степен, че изглеждат като двете страни на един и същ медал. Сближава ги общата им съотнесеност с античността: те са съвременна инкарнация на духа й, носители са на посланията й. Можем да предположим, че в техния съюз първичната народна стихийност би се сляла с аристократично заострената зрялост на духа. И в това сливане би възкръснал в пълния си блясък античният идеал за нравствено и физическо съвършенство.

Тези, описани зримо и релефно, герои имат съвсем различно литературно родословие. Анунциата принадлежи към доста разпространения в руската литература през първата половина на XIX в. тип на героини-южнячки от руския романтизъм и се родее с гласовитите веселячки от „Вечери в чифлика край Диканка”.

Съвсем друг е случаят с младия римски княз, който забележимо изпъква на фона на предшестващите го в хронологичен план Гоголеви герои. Той няма нищо общо нито с буйните и схватливи малоруски ергени, нито със смачканите от живота и службата петербургски чиновници, нито с помешчиците средна ръка, затворени в черупката на провинциалния живот. Той е замесен от друго тесто. Неговото търсене на ориентири и преосмислянето на ценностите максимално съвпадат с еволюцията на възгледите на самия Гогол от чуждестранния му период.

Нещо повече, по отношение на духовното израстване в „Рим” автор и герой са слети до позицията на alter ego. И героят, който е по-млад от автора си с по-малко от 10 години, го следва неотлъчно.

В открития, придобит наново роден град на героя, станал за автора втора родина, те двамата живеят, съзерцавайки природата, изкуството и старините. Постигането на родината е и постигане на вярата, и постигане на корените, и постигане на самия себе си. Защото зад образа на Италия неизменно присъства образът на Русия.

Повестта „Рим” е знак за нов етап в развитието на Гогол художника, който, за съжаление, е трагически прекъснат. Що се отнася до незавършеността на произведението, то, по наше мнение, тя е преднамерена – както и в редица произведения на световната литература. Защото „Рим” е повест на размислите, а не повест на събитията.

Заклучение

Всяка една рецепция е сложно, многостранно и многолико явление, обхващащо различни области от обществения и културния живот.

Във фокуса на настоящия труд беше литературоведската рецепция на Петербургските повести на Гогол – текстове сами по себе си нееднозначни и емблематични за руската литература, текстове пораждащи не само много и различни интерпретации, но и цяла една литературна традиция, останала в литературната история с няколко терминологични означения – *Гоголево направление*, *натурална школа*, *Гоголева школа*.

В дисертацията умишлено не поставихме като научна задача анализа на преводната рецепция на интересувания ни корпус от текстове. Но обърнахме внимание на едно от предназначенията ѝ: преводната рецепция като подстъп, предпоставка и

първи опити (чрез предговори, преводачески бележки и т.н.) за литературоведската рецепция.

Многочислените преводи на произведенията на Гогол доказват:

- 1) неизменният интерес на българските преводачи – своеобразните медиуми в културния обмен, към творчеството на писателя;
- 2) дългогодишното присъствие на Гогол в живота на няколко поколения образовани българи през един солиден исторически отрязък – XIX – XXI в.

Ако количеството преводи е индикатор за преводачески и издателски интерес и за читателско внимание, то с най-голяма популярност се ползва повестта „Шинел”. Тя излиза в над десетина самостоятелни издания, често снабдени с предговори за живота и творчеството на писателя. Сред нейните преводачи са Ив. Найденов, Ал. Найденов, Г. Бакалов, С. Бежановски, В. Каратеодоров, Ив. Пауновски, К. Константинов, Т. Бълова.

„Шинел” е и най-много и най-обстойно анализираната от българските изследователи повест на Гогол. Прегледът на написаното от българските литературоведи за нея недвусмислено показва техния устойчив интерес към текста, намерил израз в разнообразни изследователски подходи и решения.

Втора по популярност у нас е повестта „Нос”. За нея има богата критическа литература. Била е в центъра на внимание на такива литературоведи като Пьотр Бицили, Георги Германов, Петко Троев, Дечка Чавдарова, Николай Звезданов, Татяна Фед, Клео Протохристова.

Трайно е присъствието на повестта „Записки на един луд”, която за пръв път и то като самостоятелно издание тя излиза в София през 1884 г. В научната литература повестта е представена от Георги Германов, Петко Троев, Дечка Чавдарова, Николай Звезданов, Ваня Тошкова.

Три отделни издания има повестта „Портрет” – едно през 1896 и две през 1920 г.

Доказателство за задълбочената литературоведска рецепция на произведението са разработките на Георги Германов и Петко Троев.

Същите учени пишат и за повестта „Невски проспект”, която няма у нас самостоятелно издание.

Еднократно самостоятелно излиза в България повестта „Каляска” – през 1940 г. в превод на Васил Каратеодоров (София, Игнатов). За нея пишат Васил Каратеодоров, Георги Германов, Петко Троев.

Повестта „Рим” няма самостоятелно издание в България. Тя е от белите петна в българската литературоведска русистика – за нея няма и самостоятелно изследване.

Гогол е един от най-четените и най-изучавани руски писатели в България, който присъства в българското училище, българския театър, българската култура повече от 160 години. Огромна заслуга за това присъствие имат няколко поколения български преводачи.

Преводите, наред със световната известност на Гогол, са важна предпоставка на един по-късен етап от цялостната рецепция на творчеството на писателя да се появи и литературоведската рецепция. Тя се изразява в много и качествени анализи както на възлови проблеми в творчеството на писателя, така и на отделни негови произведения, сред които централно място заемат Петербургските повести.

Беглият обзор на изданията на *Петербургски повести* у нас, разкри една любопитна закономерност. До 40-те години на миналия век предимство имат самостоятелните издания на отделните Гоголеви повести, вероятно, поради засилен читателски интерес към отделните текстове. През втората половина на XX и в началото на нашия век определено се предпочитат сборниковите издания. Като възможна причина за тази промяна бихме посочили нараснала литературна компетентност на българския читател и желанието му да се запознае с тези текстове в контекста на цялото – както на Петербургския цикъл, така и на други Гоголеви произведения.

Друга любопитна закономерност е известната синхронност между броя преводи на едно произведение и броя на литературните изследвания за него. Но очевидно е, че всеки качествен превод се превръща във важен стимул за разгръщането изследователските търсения.

Литературоведската рецепция на Петербургските повести в България има дълга и интересна история. В нея са включени водещи български русисти и известни български литературоведи. Няма да е нито пресилено, нито комплиментарно ако кажем, че всички литературоведски проучвания на интересуващите ни текстове имат, разбира се в различна степен, приносен характер. Той е следствие от няколко фактора: високите

научни критерии в руското и световното гоголеведение, високото качество на преводите, високото професионално ниво на българските изследователи

Най-подробно и обстойно анализираният текстови корпус е обхванат в монографиите „Гогол. Художник-реалист. Мъртви души” на Георги Германов (София, 1964) и „Гогол” на Петко Троев (София, 1981). Те са предназначени за широк кръг читатели, сред които важно място заемат студентите. Така тези трудове спомагат за литературната начетеност на няколко поколения литератори.

Рецепцията на Гоголевите текстове се променя според времето – първите прочити са в традиционния за 60-70-те г. на ХХ в. литературоведски стил в духа на тогавашната идеология и с подчертан стремеж към всеобхватност. Прочитите от 90-те години насам са в посока задълбочаване в поетиката на Гогол, разкриване на неговата особена фантастика и уникалност, издигане на нови, смели трактовки.

Не е трудно да се установят паралели между основните параметри на литературоведската рецепция на петербургските повести и основните идеи в съветското и руското литературознание през съответните исторически периоди. Намираме това за естествено, като изрично подчертаваме, че не става дума за подражаване, влияние, приспособяване. Става дума за общоевропейски процеси в литературната наука и българските литературоведи попадат в тяхната орбита.

Направените за пръв път у нас проучвания за литературоведската рецепция на Петербургските повести разкриха, надяваме се, създадената от нашите учени солидна проучвателска база, на която могат да се опрат следващите поколения изследователи. Набраната в българската литературна наука скорост ни окуражи да изкажем и аргументираме нашето виждане за повестта „Рим”.

Резултатите от изследването са публикувани в три статии – две на български и една на руски език.

Цитирана литература в автореферата:

Германов 1964: Германов Г. Гогол. Художник-реалист. Мъртви души. София, 1964.

Ейхенбаум 1969: Эйхенбаум Б. М. О прозе. Сборник статей. Л., 1969.

Пушкин 1949: Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 16 т. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937—1959. Т. 12. Критика. Автобиография. 1949.

Троев 1981: Троев П. Гогол. Библиотека творчески портрети. Държавно издателство „Народна просвета“. София, 1981.

Фед 2013: Фед Т. Преводите на „Нос“ от Н.В.Гогол в България /към въпроса за преводната множественост на художествената проза/. В: Времената отлитат, написаното остава, София, 2013, с. 34-40

Чавдарова 1988: Чавдарова, Д. Повестите на Гогол. Поетика и естетически идеи, Автореферат. София, 1988.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

1. „РЕЦЕПЦИЯ НА ПОВЕСТТА „НОС” НА Н. В. ГОГОЛ В БЪЛГАРИЯ” .
Национални четения по руска литература, посветени на 75-годишнината на проф. дфн. Петко Троев. СУ „Св. Климент Охридски”.
2. „ИТАЛЪЯНСКИЕ СТРАНИЦЫ ГОГОЛЯ”. Журнал „Болгарская русистика”,
(Дружество на русистите в България), статията е на руски език.
3. „БЪЛГАРСКИЯТ ПРОЧИТ НА ГОГОЛЕВАТА „КАЛЯСКА” - (Под печат), в
сборника на юбилейни студентски и докторантски четения 2019г. ЮЗУ „Неофит
Рилски”